

PHILOMENA ESSED

Alledaags racisme

van **genep** amsterdam

Inhoud

Voorwoord bij de heruitgave	7
Ten geleide bij de heruitgave <i>Eigengerechtigd racisme: in naam van de vrijheid van meningsuiting</i>	15
Zuid-Afrika 2007	23
Racistische taart, april 2012, Zweden	27
Meer geseksualiseerde zwartheid in Zweden: Augustus 2013	29
Meer geseksualiseerde zoetigheid, Zuid-Frankrijk, maart 2015	29
Racistische stoel: Rusland/Noorwegen, 2014	31
Slavin Michelle Obama, Spanje 2012	32
Bananen gooien naar een minister in Italië in 2013	33
Van politiek naar sport: de Olympische spelen in Rio in 2016	34
Nederland, <i>Alleen maar nette mensen</i> 2008-2014	35
Protest en verzet	39
Conclusie	42

ALLEDAAGS RACISME

Voorwoord	47
Inleiding <i>Zwarte vrouwen nemen het woord</i>	49
I <i>Racisme in Nederland</i>	55
De multi-etnische samenleving	55
De racistische samenleving	58
Racisme, wat is dat eigenlijk?	61
Verschillende typen van racisme	65
Veranderende terminologie	83
Alledaags racisme	87
En daarom komen hier alleen zwarte vrouwen aan het woord	91

II <i>Surinaamse vrouwen vertellen over haar alledaagse ervaringen met witte mensen</i>	95
Woonruimte	112
Buren	118
Werksituaties I: patiënten en cliënten	122
Werksituaties II: collega's, afdelingshoofden en andere medewerkers	136
Onderwijs	157
Publieke situaties I: winkelen	184
Publieke situaties II: in bus of tram	196
Publieke situaties III: opdringerige witte mannen	207
Conclusie	212
III <i>Racisme-ervaringen van Afro-Amerikaanse vrouwen</i>	217
Naar een generatiegewijze reproductie van kennis over racisme	217
Lorraine	219
Gloria	225
Bernice	231
Audrey	240
Sojourner	249
Gwendolyn	253
Margaret	258
Eleanor	262
Pamela	271
Conclusie	279
Noten	283
Bibliografie	302

Voorwoord bij de heruitgave van *Alledaags racisme*

In 1984 verscheen *Alledaags racisme* voor het eerst. Een boek gebaseerd op de ervaringen van zwarte vrouwen in Nederland en in de Verenigde Staten. Het bracht nogal wat beroering in de Nederlandse samenleving, omdat ik de mythe doorbrak dat racisme totaal on-Nederlands zou zijn. De publicatie werd deel van de eerste antiracismegolf in Nederland in de jaren tachtig. De jaren negentig volgden met een stevige *backlash* die ruim twee decennia zou duren. Veel mensen die zich actief inzetten tegen racisme, waaronder ook wetenschappers, voelden zich mond-dood gemaakt. Gevolg was een stilte rond racisme-kritische publicaties. Maar daar is verandering in gaande. Inmiddels meer dan dertig jaar na dato is er een tweede antiracismegolf, grotendeels gedragen door een nieuwe generatie van mensen – waarin net als in de jaren zestig zwarte, migranten-vrouwen, maar ook mannen en witte kritische mensen een belangrijke rol spelen.

Toen ik in 1984 het eerste exemplaar van *Alledaags racisme* aan Prinses Irene overhandigde had ik weinig notie van de politieke implicaties van de publicatie. Als net afgestudeerde Cultureel Antropoloog hoopte ik gewoon een signaal te geven aan de brede samenleving. Dat goede bedoelingen en sterke moraal ten spijt Nederland geen uitzondering vormde in de wereld. Dat racisme er geen vreemde was, geen ver van mijn bed show. Voor mensen van kleur de realiteit van alledag. Het begrip alledaags racisme leek een contradictie in termen. Hoe kon een zwaar en verwerpelijk verschijnsel, Racisme met een hoofdletter R alledaags zijn, en dat in Nederland? Ik kreeg het signaal dat ik mijn tijd vooruit was – misschien te ver vooruit? – voor ons Nederland van de jaren tachtig. De mainstream sloeg terug. Weg met die stemmen die recht wilden doen

aan een groeiend gevoel van onbehagen over een tweederangs positie als etnische groepen. Dit was het kind met het badwater weggoaien. Kritiek op racisme was immers ook een poging de dialoog aan te gaan met mensen die de vertrouwde wereld om zich heen zien veranderen en daar moeite mee hadden.

Het werd stoer het antiracisme aan te vallen, want al dat gemoraliseer was lastig. Menigeen uit de kleine groep kritische wetenschappers koos eieren voor hun geld: dan maar het woord racisme vermijden. Dat bracht je toch alleen maar in moeilijkheden. Scholen spraken er niet over. Studenten werd soms expliciet afgeraden zich op het gebied van antiracisme te begeven. De veronderstelling dat het gepraat over racisme overdreven zou zijn leidde ertoe dat er een generatie opgroeide met nauwelijks of geen notie van (internationaal) racismeonderzoek. Over de gevolgen hiervan voor Nederland schreven wij al meer dan tien jaar geleden.¹ Nederland was weer lekker gaan slapen na de jaren zestig, zoals ook de documentaire van Sunny Bergman uit 2016, *Wit is ook een kleur* treffend duidelijk maakte. Eerder in hetzelfde jaar bracht Gloria Wekker met scherpe kritische analyses het racisme weer in beeld met haar boek *White Innocence* en twee jaar daarvoor verscheen de kritische bundel *Dutch Racism* onder co-redactie van Isabel Hoving en mijzelf.² Conflict gaat niet zomaar weg en dat merken we nu aan de heftige reacties rond racisme in het tweede decennium van de eenentwintigste eeuw. We kunnen de geschiedenis niet terugdraaien. Een van de belangrijkste lessen uit de tweede wereldoorlog is wellicht wel dat het tot 'gevaarlijk' verklaren van gehele bevolkingsgroepen uiteindelijk roept tot 'verwijdering' van allen. We kunnen alleen verder *met* elkaar hoe eng en moeilijk deze weg ook kan zijn. De wereld gaat door.

Met *Alledaags racisme* had ik een aantal grenzen overschreden. In plaats van etnografische observaties of experimenteel onderzoek, vroeg ik in uitgebreide gesprekken naar de ervaringen van Surinaamse vrouwen in Nederland en Afrikaans-Amerikaanse (toen nog Afro-Amerikaanse

genoemde) vrouwen in de VS. Daarmee nam ik ervaringskennis serieus – in die tijd ongebruikelijk in mainstream onderzoek, maar wel voortbouwend op nieuwe ontwikkelingen in vrouwenstudies. Inmiddels is het belang van ervaring breed geaccepteerd in de onderzoekswereld. En daarmee ook het idee dat blootstelling aan onrecht vaak helder inzicht geeft in uitsluitingsmechanismen omdat je er tegen je wil in toch mee geconfronteerd wordt en er ‘iets’ mee moet. Het kan om een complex van kleine handelingen gaan, opduikend in een diversiteit aan situaties, die een onderzoeker niet allemaal kan observeren, maar waarover degene die het ervaart wel kan vertellen. De focus op ervaring maakte het mogelijk ook overeenkomsten te ontdekken in de alledaagse ervaring van vrouwen hier en in de VS – terwijl racisme in de VS in het dominante beeld toch alleen maar heel anders leek te zijn dan in Nederland. En dat was wel wat, destijds. In plaats van racisme te zien als een extreem verschijnsel van een kleine groep waar niemand mee wilde praten, stelde ik dat de internationale literatuur en discussie al langer ervanuit ging dat racisme vaker bedekt voorkwam dan openlijk. Daar is nu een kentering in gaande, waarover meer in de ‘Ten geleide bij de heruitgave’, het volgende hoofdstuk. De internationale theorie van de jaren zeventig en tachtig leerde ook dat racisme minder in de intentie lag maar vooral in de uitwerking. Dat ‘ras’ niet het biologische ‘feit’ was uit de negentiende eeuw, maar de verbeelding van een mengeling van kenmerken, waaronder fysiek uiterlijk, etniciteit en cultuur. Wat de term ‘racisme’ toepasselijk maakte was de veronderstelling dat de andere cultuur en etniciteit lager op de evolutieladder stonden dan de Nederlandse. Het werd opgevat alsof hun cultuur en etniciteit als zodanig onveranderbaar kleefden aan die ‘Ander’. De veronderstelling van inherent aanwezig onveranderlijkheid, als ware het fysieke kenmerken, versmolt cultuur en etniciteit met kleur en ras. Toch waren het niet alleen negatieve ervaringen waar de Surinaamse vrouwen in mijn boek over spraken. Maar omdat het doel was zicht te krijgen op het voorkomen van racisme in Nederland stonden negatieve ervaringen centraal in *Alledaags racisme*.

Door me te richten op vrouwen waarvan het merendeel een (lage) beroepsopleiding had, kon ik een beeld geven van opvattingen en ervaringen die waarschijnlijk redelijk representatief waren voor de meerderheid van Surinaamse vrouwen: uitsluiting, vernedering, kleineren, kleine agressie. Deze toen opgetekende ervaringen zullen nu wellicht ook een grotere groep aanspreken van meer recente migranten en vluchtelingen die in de laaggeschoolde beroepen werkzaam zijn. Overigens werken velen van hen onder hun niveau omdat ze ondanks een hoge opleiding in het land van herkomst niet aan de bak komen in Nederland. De groep Afrikaans-Amerikaanse vrouwen die in dit boek aan het woord komen was veelal hoger opgeleid. De verhalen onthulden dat het racisme hoger op de ladder subtieler en venijniger kon zijn. Geïntrigeerd door juist het racisme onder hoger opgeleiden deed ik vijf jaren later een nieuwe studie waarbij ik een andere groep vrouwen interviewde, vijfenvijftig in totaal, allen met een hogere beroeps of universitaire opleiding. Op basis hiervan werkte ik aan een theorie van alledaags racisme, in boekvorm oorspronkelijk gepubliceerd als *Understanding Everyday Racism. An Interdisciplinary Theory*, en in het Nederlands verschenen als *Inzicht in alledaags racisme*.³ De originele, Engelstalige versie, internationaal nog steeds vaak gebruikt in curricula en door onderzoekers, is onlangs nu ook als e-book beschikbaar gekomen. Ik verwijs naar deze studie voor een meer complexe theorie van alledaags racisme en meer uitgebreide analyse.

Elke vorm van onrecht roept vroeg of laat verzet op, ter plekke of misschien wel generaties later. Ik was en ben nog steeds niet gelukkig met het woord 'anti' in antiracisme. Beter is een terminologie en visie die meer tot uitdrukking brengt waar ik vóór ben, een samenleving waar mensen met respect voor elkaars zijn met elkaar omgaan en waar menselijke waardigheid centraal kan staan. Wie zal een dergelijke doel betwisten? Toch kun je de werkelijke betekenis van vrijheid en waardigheid pas goed begrijpen als je je ook verdiept hebt in de keerzijde daarvan – beperkingen, discriminatie, vernederingen en dehumanisering – en weet wat het is die vrijheid niet te hebben, ofwel via eigen

ervaring, dan wel via verhalen daarover. Maar vrijheid is niet onbeperkt, samen leven vraagt rekening houden met elkaar. Dit blijkt ook uit het feit dat wereldwijd gerespecteerde voorbeelden van waardig blijven en constructief omgaan met conflict en polarisatie net de mensen, de iconen zijn die de diepte van vernedering en onderdrukking hebben begrepen en juist daarom met overtuiging kunnen staan voor de waardigheid van allen, ook al verschil je van mening of levensvisie. Hiermee kom ik terug op het belang niet weg te lopen van een probleem als racisme, maar er samen wat aan te doen. En ook te weten dat het een lange weg kan zijn die generaties kan duren. Een weg met progressie en terugval. Racisme is niet de enige vorm van onrecht. De wereld is hard. Verdieping in racisme kan wel handvatten bieden om ook andere vormen van onrecht beter te zien. Schrijven vanuit de bedoeling bij te dragen aan een meer rechtvaardige wereld is altijd een keuze, net zo goed als passief blijven een keuze is. Ook niet willen weten is een keuze.

Toen Van Gennep voorstelde een heruitgave te doen van *Alledaags Racisme* was ik er even stil van. Het valt niet elke wetenschapper ten deel een boek van meer dan dertig jaar oud in herdruk te zien. Tegelijkertijd stemde het ook verontrustend dat mijn werk nog steeds nodig moest zijn, dat het racisme een actueel probleem was gebleven. Ter voorbereiding van de herdruk herlas ik – na al die jaren – waar ik destijds over schreef. Met gemengde gevoelens. Vergeleken met nu zag het er ook best onschuldig uit in die tijd. De mensen waren niet opgegroeid met kritisch denken over de lange arm van het koloniale verleden en, omgekeerd, voelden de meeste Surinaamse jonge vrouwen die ik interviewde zich alleen staan, verrast door afwijzing, agressie en de boodschap ongewenst te zijn. Meer dan tegenwoordig het geval is, was een gevoel van onvermogen, meer gast dan burger in Nederland. Veel van wat de Surinaamse vrouwen uit die eerste generatie migranten – inmiddels Surinaamse Nederlanders genoemd – meemaakten is verschoven naar nieuwe en meer recente nieuwkomers. Met de overweldigende bloei van anti-moslim sentimenten leken mensen van Surinaamse komaf de weg te volgen van Indische-

Nederlanders. In stilte vermengen, je geheel aanpassen, niet opvallen en hopen op het beste. En toen brak de zwarte piet-discussie – herhaaldelijk aangekaart doch weggehoond sinds de jaren tachtig en daarvoor – in alle hevigheid los omtrent 2012. De geest was nu echt uit de fles en ging niet terug. De zwarte piet-discussie activeerde ook een breder en dieperliggend gevoel van onbehagen en boosheid over voortdurende discriminatie ondanks pogingen tot aanpassen en kansen benutten. De kinderen van (groot) ouders met Surinaamse, Turkse, Marokkaanse achtergrond, waren cultureel in Nederland gegroeid en inmiddels hoger opgeleid. Was dit niet het devies geweest van de vorige eeuw – discriminatie is niet vanwege kleur of etniciteit, maar vanwege de lage scholing? Maak je school af, haal je hbo-diploma, je Bachelors en je Masters en dan staat de banenwereld voor je open? Dus niet. Het SCP-rapport uit 2016 laat wederom zien dat opleiding weinig uitmaakt hetgeen in 1991 uitvoerig ter sprake kwam in het boek *Understanding Everyday Racism (Inzicht in alledaags racisme)*. Het werkloosheidspercentage blijft bijna die maal zo hoog als voor witte Nederlanders.⁴ Mensen met Surinaamse, Turkse, Marokkaanse, Antilliaanse of andere achtergrond bleven onzichtbaar in de curricula. Uit onderzoek van Dienke Hondius⁵ in 2014 blijkt dat de grote meerderheid van Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders soortgelijke vormen van alledaags racisme ondervinden als ik optekende in 1984. Het SCP rapporteert: 'Verder is onder Surinaamse Nederlanders sprake van een zeker ongenoegen en van zorg. Dat is het meest zichtbaar in de veranderingen in opvattingen over discriminatie in Nederland. Vond in 2006 nog 15% van de Surinaamse Nederlanders dat allochtonen (zeer) vaak door Nederlanders worden gediscrimineerd, in 2015 was dat aandeel bijna verdrievoudigd naar 41%. Ook ervaart men in toenemende mate zelf discriminatie. Mogelijk weerspiegelt dit de toegenomen discussie in Nederland over discriminatie, racisme en stereotiepe opvattingen, met het zwarte piet-debat als meest duidelijke voorbeeld'.

Natuurlijk er ook het één en ander in positieve zin veranderd sinds de vorige eeuw. Na strijd en door onvermoeibaar vast te houden, in

combinatie met welwillende politici, kwam er het slavenmonument. De nu jaarlijkse herdenking van het slavernijverleden en de afschaffing van dit gewelddadige systeem krijgt steeds meer bekendheid. Maar het koloniale verleden op zich bleef grotendeels uit het beeld van de curricula. En zo ook de mogelijkheid van aandacht voor een onvoldoende verwerkte traumatische geschiedenis.

En ja, er zijn de geliefde en beroemde Umberto Tan en succesvolle Jörgen Raymann. En zij zijn niet de enigen. Diverse landelijke bladen hebben Turkse, Marokkaanse, Iraanse, Ghanese, of Surinaamse Nederlanders als vaste columnisten. Er is verbetering en meer acceptatie van multiculturaliteit in de media, in de literaire wereld en in het openbare leven. We hebben zelfs een Marokkaanse Nederlandse Kamervoorzitter, Khadija Arib.

De publieke aanwezigheid is een opmerkelijk verschil met de vorige eeuw... Als het maar positief blijft en de term racisme niet valt. Dit is ten voeten uit de 'fout' die Sylvana Simons maakte, hetgeen haar in de ogen van menig witte Nederlander deed kelderen van exotisch, welbespraakt, gevat, en gewilde commentator en presentatrice naar ... doelwit van expliciet racistische taal vanuit een gevoel dat beledigen stoer is, dat het mag. Het gevoel van onvermogen uit de jaren zestig is echter omgeslagen in strijdbaarheid – genoeg is genoeg. Er is een nieuwe generatie die zoekt naar een kader, naar verbinding met wat er eerder gebeurde. Mede daarom is er nu deze herdruk van *Alledaags racisme* – helaas nog steeds actueel omdat er in essentie zo weinig is veranderd in de marginalisering van etnische groepen en in dit geval zwarte vrouwen in het bijzonder.

De herdruk is de originele versie, zonder inhoudelijke veranderingen. Natuurlijk is de tijdgeest wel anders. Hierover schrijf ik in de Ten geleide bij de heruitgave 'Eigengerechtigd racisme: in naam van de vrijheid van meningsuiting'. Dit stuk beoogt een overbrugging te zijn, door een lens van het heden, waarmee we de originele versie van alledaags racisme in context kunnen plaatsen en vertalen naar de wereld van nu.

Tot slot heel veel dank aan Ellen-Rose Kambel en Lydia Helwig Nazarowa voor hun commentaar op deze inleiding en op het toegevoegde hoofdstuk. Hun kritische blik was van onschatbare waarde.

Philomena Essed, Californië en Amsterdam, zomer 2017

I

*Racisme in Nederland***De multi-etnische samenleving**

Nederland is door de jaren heen steeds meer een multi-etnische samenleving geworden. Belangrijk is vooral de periode na de Tweede Wereldoorlog. Ten gevolge van politieke spanningen na de onafhankelijkheid van Indonesië kwamen in de jaren vijftig naar schatting 250.000 Indische Nederlanders en zo'n 12.000 Molukkers hier naar toe. De laatste groep is inmiddels gegroeid tot ongeveer 32.000.⁴ In de jaren zestig en zeventig wierven Nederlandse bedrijven arbeiders uit het Mediterrane gebied voor het verrichten van – laaggekwalificeerd – werk in Nederland. Het waren vooral Spanjaarden, Italianen, Joegoslaven, Turken, Marokkanen en Portugezen (inclusief Kaapverdianen). Aanvankelijk ging het voornamelijk om mannen. In een latere fase voegden echtgenotes(n) en kinderen zich bij hen. Bij elkaar bedraagt het aantal buitenlanders uit het Mediterrane gebied ongeveer 325.000.⁵ In dezelfde periode vestigden zich ook Nederlandse staatsburgers van Surinaamse en Antilliaanse afkomst in Nederland. Eerst waren het vooral (geworven) arbeiders, studenten en kleine middenstanders, die in Nederland betere toekomstperspectieven zagen voor hun kinderen. De aangekondigde onafhankelijkheid van Suriname (1975) bracht daar verandering in. Uit angst voor politieke onrust en onzekerheid over de toekomst verkoos een groot aantal Surinamers het Nederlandse staatsburgerschap te behouden en zich hier te vestigen. De migratie vond plaats in een relatief korte periode (1970-1975). Er wonen ongeveer 32.000 Antillianen en 180.000 Surinamers in Nederland.⁶ Er verblijft ook een klein aantal politieke vluchtelingen hier,

bijvoorbeeld uit Chili, Bolivia en Vietnam. In totaal is vijf à zes procent van de mensen in Nederland van allochtone afkomst.⁷

Het Nederlandse beleid ten aanzien van Indische Nederlanders in de jaren vijftig was gericht op assimilatie. Assimilatie wordt ook wel aangeduid als het 'melting pot' idee (smeltkroes van 'rassen' en culturen). Dit komt neer op de opvatting, dat de samenleving een cultureel homogene eenheid is, waar immigranten volledig in geabsorbeerd moeten worden.⁸ Vanuit het gezichtspunt van immigranten betekent assimilatie het moeten opgeven van veel eigen normen, waarden en gebruiken. Als kleine 'minderheidsgroep', een groep met een veelal lage sociaal-economische positie en nauwelijks of geen politieke macht, is het immers heel moeilijk de eigen culturele identiteit te behouden onder grote druk tot volledige aanpassing vanuit de dominante groep. De eis van volledige aanpassing vraagt de prijs van gehele afwijzing van de eigen cultuur, alsof het om een minderwaardige traditie gaat. Berucht zijn in dit verband voorbeelden uit de Verenigde Staten waar zwarte Amerikanen soms hun eigen mooie huid blootstelden aan chemische bleekmiddelen om 'nog aangepaster' te zijn en dan misschien 'mee te kunnen tellen' (lees: niet meer gediscrimineerd te worden).

Er is in Nederland nog weinig bekend over de invloed van het assimilatiebeleid op het welzijn van Indische Nederlanders. Een vaker gehoorde mening is, dat 'het assimilatieproces' destijds geruisloos verliep en Indische Nederlanders geheel geaccepteerd zijn door de autochtone Nederlanders.⁹ Dat ongeveer een derde deel van de Nederlanders in een enquête¹⁰ aangeeft dat ze Indische mensen niet eens als buur zouden willen, maakt termen als 'verdwenen' in de samenleving en 'geaccepteerd' op zijn minst discutabel. Voor een boeiende indruk van de strijd voor behoud van de Indische cultuur onder druk van een vaak 'niet begrijpende' en ook wel 'vijandige' Nederlandse omgeving verwijs ik naar de roman *Geen gewoon Indisch meisje* van Marian Bloem.¹¹

Het beleid voor andere etnische minderheden verschilde opmerkelijk. Aanvankelijk werd er daarbij vanuit gegaan, dat het verblijf hier tijdelijk

zou zijn. Er werd een aantal voorzieningen getroffen. Verder kregen etnische minderheden beperkte financiële mogelijkheden om eigen organisaties, verenigingen of maatschappelijke dienstverlening in het leven te roepen. Kenmerkend voor de jaren zestig en zeventig was vooral het idee van culturele tolerantie: het 'welwillend' verdragen van de tijdelijk aanwezige etnische groepen en daarom toestaan dat ze (niet storende) culturele aspecten 'mogen' behouden. Zo neerbuigend als het hier staat is het idee van tolerantie misschien niet bedoeld, maar het is wel waar het op neerkomt.¹² Want had men weleens bedacht (en benadrukt) dat nieuwe etnische groepen stilzwijgend de Nederlandse cultuur hebben getolereerd? (Ja, dat klinkt dan ineens gek!) Tolerantie zei immers steeds iets over de positief gewaardeerde houding van Nederlanders, maar niets over de rechten van etnische groepen op medemenselijkheid.

Tegen het eind van de jaren zeventig groeide steeds meer het besef, dat Nederland er min of meer voorgoed een aantal etnische groepen bij heeft gekregen. De multi-etnische aard van de huidige Nederlandse bevolking komt vooral tot uiting in de grote steden. In Amsterdam is dertien procent van de bewoners afkomstig uit etnische 'minderheids-groepen'.¹³ Het overheidsbeleid is de laatste jaren gericht op integratie van deze nieuwe landgenoten in de samenleving. De 'Minderhedennota' van 1983 spreekt dan ook van een 'heroriëntatie'¹⁴, waarbij zelforganisatie van etnische minderheden geleidelijk wordt ingeperkt ten gunste van integratie in het algemene beleid. Een verschil tussen assimilatie en integratie is echter, dat de integrationistische visie ruimte laat voor het behoud van eigen culturele aspecten (in theorie althans).

De integratiegedachte is een positief uitgangspunt als daaraan de betekenis wordt gegeven dat alle etnische groepen gelijkwaardig vertegenwoordigd zijn op alle niveaus en in alle sectoren van de samenleving. Concreet uitgedrukt wordt het dan vanzelfsprekend dat Surinaamse vrouwen niet alleen bejaardenverzorgster zijn, maar ook verpleegte-huisdirectrice. Een belangrijke beperking van het idee van integratie is echter dat racisme als een probleem 'apart' wordt gezien. Een aangepaste

wetgeving, juridische maatregelen, voorlichting en eventueel een anti-discriminatie-instituut¹⁵ zouden daar redelijk afdoende bestrijdingsmiddelen tegen zijn. Een dergelijke opvatting bepaalde het beleid in de Verenigde Staten na de jaren zestig, is toegepast in Groot-Brittannië en blijkt nu ook de visie te zijn van de Nederlandse overheid.¹⁶ Dat de 'Minderhedennota' zich consequent houdt aan termen als 'achterstelling', 'discriminatie' of 'vooroordeel' is hierin symptomatisch. Het woord 'racisme' is omzeild. En daarmee de erkenning dat de Nederlandse samenleving zelf racistisch van aard is.¹⁷

De racistische samenleving

Over de historische ontwikkeling van racisme van Nederlanders tegen mensen van kleur is weinig meer bekend dan informatie over de slavernij van Afrikanen of koloniale praktijken in het voormalig Nederlands-Indië. Dit heeft slechts indirect betrekking op processen in de Nederlandse samenleving zelf. Het is niet onwaarschijnlijk dat er jarenlang sprake moet zijn geweest van *latent* racisme. De zo gekoesterde Nederlandse gastvrijheid kon de toets van de werkelijke confrontatie met zwarte mensen niet doorstaan; wat kennelijk sluimerend onder de oppervlakte aanwezig was veranderde in *actueel* racisme.

Toch is het woord 'racisme' jarenlang taboe geweest als het ging om een uitleg van de verhouding van Nederlanders tot medeburgers van kleur.¹⁸ En daar is eigenlijk nog maar weinig verandering in gekomen. Na de Tweede Kamer verkiezingen van 1982 is pijnlijk duidelijk geworden dat ook in Nederland het bestaan van racisme een niet meer te ontkennen realiteit is.¹⁹ Deze recente bewustwording geldt voornamelijk voor (witte) Nederlanders zelf. Uit de alledaagse ervaring in Nederland weten de meeste zwarte mensen al heel lang dat racisme hier voorkomt, veelvuldig en wijd verbreid. 'Angst' voor de term racisme en onbegrip van

witte mensen voor de werkelijke betekenis daarvan hebben dit probleem echter moeilijk bespreekbaar gemaakt. Zo zijn veel vormen van vooroordeel, onwaardigheid, agressie, discriminatie en andere onaangename ervaringen die zwarte mensen van witte mensen ondervinden eveneens moeilijk aan te kaarten. Je kan als zwarte voor overgevoelig, vervelend of kleinzielig worden aangezien. Van racisme ‘mag’ immers niet gesproken worden, want dat zou door Nederlanders kunnen worden opgevat als beschuldiging van neiging tot gewelddadigheid of fascisme. En daar wil men zich terecht van distantieren.²⁰ Een veel gehoorde mening is dan ook dat iets ‘misschien wel discriminatie is, maar dat hoeft je dan niet direct *racisme* te noemen’.

Het kwaad zit niet in het woord racisme, maar in de praktijk daarvan. Het is daarom ook belangrijk precies aan te geven wat racisme eigenlijk betekent en misverstanden daarover uit de weg te ruimen. Een van de meest elementaire vergissingen is het idee dat de aanduiding ‘racistisch’ alleen gereserveerd zou zijn voor mensen die openlijke haat, agressie en vijandigheid tegen zwarte mensen ten toon spreiden. De veelal eenzijdige aandacht voor juist zo’n kleine extreme groep is in feite het uithollen van de betekenis van racisme. Vooroordeel en discriminatie ten opzichte van zwarten komt namelijk niet slechts incidenteel voor. Witte mensen idealiseren en begunstigen zichzelf als groep regelmatig. De vanzelfsprekendheid waarmee witte mensen elkaar positief discrimineren in vergelijking met zwarte mensen is het spiegelbeeld van de systematische negatieve discriminatie van zwarte mensen. Racisme is dus een *groepsprobleem*.²¹ Het probleem dat witten als groep zwarten onderdrukken.

Bewust of onbewust, geweld of niet, iedere witte persoon in de Nederlandse samenleving profiteert direct of indirect van de eigen bevoorrechte positie ten opzichte van zwarte medeburgers. Positieve discriminatie van witte mensen, dat wil zeggen het wel als vanzelfsprekend doen gelden van menselijke rechten voor witten, maar niet of in mindere mate voor zwarten komt overal in de samenleving voor. Het woord ‘rechten’ heeft hier niet zozeer betrekking op de juridische betekenis, maar op

acceptatie, respect en andere vormen van erkenning van de waardigheid van zwarten als mensen. Witte mensen kunnen zwarte medeburgers afwijzend en als minderwaardige mensen behandelen omdat witten als groep de *machtspositie* en de machtsmiddelen hebben die racisme in de samenleving ook mogelijk maakt. Zwarte mensen hebben daarom ook veelal de laagste maatschappelijke posities en slechts geringe sociale status. Het is duidelijk dat deze collectieve ‘achterstelling’ van zwarten niet het werk kan zijn van een kleine extreme groep of een aanwijsbare politieke splinterpartij. Een zinnige bespreking van het probleem racisme is daarom alleen mogelijk vanuit de onderkenning dat de samenleving als geheel racistisch van aard is.²² Nederland is een racistische samenleving. Dit betekent dat racisme niet een eigenschap is van een specifiek soort individuen, bijvoorbeeld autoriteitsgevoelige mensen, of een specifieke groep, bijvoorbeeld mensen in arbeiderswijken.²³

De bewering dat de meeste Nederlanders deel zijn van het racismeprobleem zal wellicht verontwaardiging oproepen. Want wie laat zich nu graag racist noemen! Let wel, er wordt hier niet gezegd dat Nederlanders het er over het algemeen openlijk met elkaar over eens zijn dat mensen met een donkere huidskleur minderwaardig zijn en ook als zodanig behandeld moeten worden. Het idee dat witte mensen vanwege hun huidskleur en ‘beschaving’ superieur zouden zijn boven andere volken en op grond daarvan ook macht en controle over hen zouden mogen uitoefenen is een paar honderd jaar lang impliciet als onbetwistbaar gegeven van generatie op generatie gereproduceerd. Het racisme is dus diep geworteld in de samenleving. Het superioriteitsidee is als zo ‘vanzelfsprekend’ ingeslepen in de socialisatie van witte mensen, in de opvoeding, het onderwijs, de media, de politiek, arbeidsverhoudingen, kortom de hele organisatie en het functioneren van de samenleving, dat veel witte mensen het racisme niet eens meer herkennen in hun eigen gevoelens, houding en gedrag ten opzichte van zwarte mensen.

Racisme, wat is dat eigenlijk?

Het is een algemeen menselijke eigenschap identificatie en het gevoel 'erbij te horen' te ervaren ten opzichte van een bepaalde eigen groep: de 'wij-groep'.²⁴ Deze 'wij-groep' kan de familie zijn, de klas waar je op school in zit, de stad (wij Amsterdammers), de generatie (wij jongeren), de sekse (wij vrouwen) enzovoorts. Daartegenover worden dan specifieke anderen geplaatst (andere families, de andere klas et cetera) of meer in het algemeen iedereen die om welke reden dan ook niet tot de 'wij-groep' wordt gerekend. Die anderen horen dan tot de 'zij-groep'. Het 'wij' en 'zij' denken is de basis van het verschijnsel *ethnocentrisme*, centraal hierbij staat de houding of opvatting dat de eigen etnische groep uniek en zelfs 'beter' is dan andere etnische groepen.²⁵ Dit betekent dat de normen en waarden van de eigen groep als 'goede norm' gelden. De cultuur en gebruiken van andere volken worden dan vanuit die norm beoordeeld. Een bekend voorbeeld van westers ethnocentrisme bleek bijvoorbeeld toen een uit zwart Afrika afkomstige traditionele haardracht door een witte filmster werd opgepikt en als nieuw werd gepresenteerd: het 'Bo Derek'-kapsel met talloze smalle vlechten. Door te doen alsof het om een moderne westerse mode ging, hoefde er geen verandering te komen in de houding die westerlingen over het algemeen hebben ten opzichte van zwarte mensen in Afrika: primitief en weinig beschaafd. Ethnocentrisme blijkt vaak ook uit het onvermogen van bijvoorbeeld onderzoeker/sters zich geestelijk werkelijk te verplaatsen in de wereld van die andere etnische groep waar ze informatie over willen hebben. Zo worden zogenoemde 'creoolse' vrouwen (uit Suriname) wel heel berekenend en gevoelloos voorgesteld als je leest dat ze 'het haar man lang niet altijd kwalijk (nemen) als hij er een andere relatie op na houdt, zolang hij zijn financiële verplichtingen aan haar blijft nakomen'.²⁶ Pijn, woede, zorgen, liefde en andere menselijke gevoelens van zwarte vrouwen verdwijnen achter de snelle generalisatie van de witte onderzoeksters. Kenmerkend voor ethnocentrisme is ook dat de houding ten opzichte van de eigen